

MARIA
WICHOWA*

Recepcja dzieł

Justusa Lipsjusza w piśmiennictwie polskim epok dawnych

415

RECEPCJA DZIEŁ JUSTUSA LIPSJUSZA...

Rec. Justyna Dąbkowska-Kujko, *Justus Lipsjusz i dawne przekłady jego dzieł na język polski*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2010, ss. 540.

Justyna Dąbkowska-Kujko powiększyła dorobek polskiej nauki o literaturze o bardzo wartościową książkę. Lubelska badaczka opublikowała monografię, która właściwie stanowi pierwsze na naszym gruncie opracowanie biografii i twórczości Justusa Lipsjusza oraz staropolskiej recepcji jego dzieł, głównie jednak przekładów najważniejszych prac tego uczonego.

Autorka zapoznała się dokładnie z istniejącą literaturą przedmiotu, głównie obcojęzyczną i bardzo starannie na tej podstawie zrelacjonowała stan badań kierując się intencją, aby pokazać i ocenić to, co wcześniej nasi uczeni już zrobili w zakresie studiów nad recepcją Lipsjusza w literaturze XVII i XVIII wieku, co zaś pozostało do przebadania dla niej i jej ewentualnych następców.

We *Wprowadzeniu* zreferowany jest znakomicie stan badań z zachowaniem właściwych proporcji. Dąbkowska wskazała, że więcej uwagi poświęcali Lipsjuszowi badacze zachodni: edytorzy, interpretatorzy, monografiści, autorzy opracowań bibliologicznych, historycy, filozofowie, głównie niderlandzcy, ale także amerykańscy, a również uczeni europejscy przeważnie autorzy prac zamieszczanych w tomach zbiorowych. Następnie omówiła stan badań nad twórczością tego autora w naszej nauce oraz recepcję jego dzieł na terenie dawnej Rzeczypospolitej. Badaczka przedstawiła pokrótce sylwetki polskich autorów, którzy bądź tłumaczyli, bądź adaptowali, bądź też dokonywali kompilacji dzieł Lipsjusza. Wskazywała liczne formy intertekstualnych powiązań tych przekładów czy też przeróbek z oryginałem. Często były to tłumaczenia lub adaptacje wyodrębnionych samodzielnie przez twórcę polskiej wersji fragmentów tekstów Lipsjusza wcielonych w nowo opracowywane dzieło,

* Uniwersytet Łódzki, Instytut Filologii Polskiej, Katedra Literatury Staropolskiej i Nauk Pomocniczych.

posiadające znaczną autonomię myślową i kompozycyjną w stosunku do łacińskiego oryginału.

Justyna Dąbkowska-Kujko już od pierwszych zdań swej książki zademonstrowała dojrzały warsztat filologiczny. Przekonująco wyjaśniła kryteria wyboru tekstów do analizy, przyczyny pominięcia w badaniu niektórych z nich, np. Andrzeja Wargockiego. Pokazała lwi pazur sprawnego filologa, z erudycją i z pasją odkrywcy realizującego założony cel badań. Słuszne są jej decyzje odnoszące się do przedmiotu podjętych studiów i do kompozycji książki.

Monografia składa się z pięciu części. Autorka słusznie rozpoczęła swą książkę od zaprezentowania sylwetki uczonego Belga w rozdziale *Lipsjusz Proteusz*. Do tej pory bardzo brakowało w polskiej nauce o literaturze takiego studium. Badaczka potraktowała swe zadanie bardzo ambitnie, bo nie poszła tradycyjną drogą ukazania faktów z życia i twórczości Lipsjusza, lecz opracowała „rozbudowaną biografię intelektualną niderlandzkiego filologa” (s. 26) i przedstawiła go jako twórcę nowego stylu, mającego wpływ na twórczość literacką całej Europy, „na tle swoistego i oryginalnego, że już współcześni dostrzegli w nim nową zindywidualizowaną formę artystycznej ekspresji” (s. 26). Stąd tak dużo miejsca poświęciła „filozofii tworzenia” niderlandzkiego myśliciela. Części II-V poświęcone są omówieniu recepcji Lipsjusza w literaturze polskiej w dobie baroku i oświecenia. Zawierają uwagi analityczne na temat czterech dzieł tego uczonego przełożonych w całości na język polski, a więc: *De constantia libri duo* w tłumaczeniu Janusza Piotrowicza (*O stałości książę dwoje*, Wilno 1600), autora *unius libri*, następnie *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex* [...], w tłumaczeniu ks. Pawła Szczerbica (*Polityka pańskie, to jest nauka jako pan i każdy przełożony rządnie żyć i sprawować się ma* [...], Kraków 1608), *De calumnia oratio* również w przekładzie Szczerbica (Kraków 1608), dołączonego do translacji *Polityków*. Następnie *Monita et exempla politica*, dwukrotnie tłumaczone na polski: po raz pierwszy jako *Uwagi i przykłady polityczne o cnotach i ułomnościach wielkich ludzi* pióra bliżej nie znanego Wojciecha Baczyńskiego (Berdyczów 1790) i po raz drugi jako anonimowy przekład pt.: *Justa Lipsyjusza Napomnienia i przykłady polityczne i moralne* (1795), do dziś nie wydany przechowywany w AGAD.

Bardzo oryginalnie opracowana została biografia Lipsjusza pokazana przez lubelską uczoną jako *theatrum vitae*. Mamy do czynienia ze szczególnego rodzaju biografią, nazwaną przez autorkę monografii biografią intelektualną i konsekwentnie opisywaną jako teatr życia ludzkiego. Jest to ujęcie bardzo słuszne i oryginalne, w pełni uprawnione i zgodne z realiami epoki i z tekstami Lipsjusza, który dokonywał w nich autokreacji swojego wizerunku. Są to badania pionierskie i bardzo trafnie zaprojektowane. Jak wiadomo teatralizacja kultury europejskiej to *signum temporis* dawnych epok. Przypomnijmy kilka tytułów dzieł utrzymujących tę teatralną metaforę: Jana Bodina *Universae naturae theatrum* (1596), polski przekład dzieła Jana Botera *Relazioni universali*, w trzeciej edycji nosi tytuł *Teatrum świata wszystkiego* (1659), Faustyna Grodzickiego *Theatrum eloquentiae illustrium personalum* (*Teatr wymowy znakomitych osób*, 1749), Piotra Kwiatkowskiego *Teatrum życia ludzkiego* 1740. Określenie *theatrum vitae* Justyna Dąbkowska-Kujko wprowadziła nie

jako efektowny tytuł rozdziału biograficznego, lecz jako cytat z samego Lipsjusza, który w taki właśnie sposób określił pracę Tacyta w komentarzach do *Annales*. Badaczka wykazała, że owa teatralność jest do pewnego stopnia cechą biografii Lipsjusza. Dąbkowska-Kujko pisze o „teatralnej grze aktora” w dramacie życia (s. 99), tłumaczy, że teatralność biografii uczonego Belga to: umiejętność modelowania własnego „ja” (s. 103). Przyznać trzeba, że to bardzo oryginalna i udana forma pokazania biografii uczonego, który pracował nad kunsztowną mistyfikacją wydarzeń swego życia, aby konsekwentnie budować swój wizerunek i ten za życia, i co ciekawsze, ten pośmiertny. Lubelska badaczka przyjęła w pełni zadowalający sposób przedstawienia oblicza intelektualnego wielkiego twórcy. Ten fragment monografii to majstersztyk metodologiczny. Zawiera wywód bardzo erudycyjny, badaczka zaprezentowała głęboką, wieloaspektową znajomość pism wielkiego Belga i przekonująco, z wielkim znawstwem pokazała jego „Proteusowe” oblicze.

Justyna Dąbkowska-Kujko podkreśliła, że wielkość uczonego wyraża się poprzez rozwój duchowy, pracę umysłową, pokazała jego ogromne poświęcenie się szeroko rozumianej „humanistycznej kulturze księgi” (s. 110). Apologia życia czynnego, poświęconego pracy naukowej jest zawarta w dziele *De constantia*. Badaczka znakomicie wyjaśniła, jak Lipsjusz prowadził pracę nad uprawą własnej duszy analogicznie jak nad uprawą ogrodu. Tłumaczył, że taka postawa prowadzi do zbierania plonów w postaci stałości (*constantia*), niezłomności cnoty. Pani Dąbkowska-Kujko niezwykle wnikliwie opisała piękno duchowej aktywności uczonego Belga. Pokazała, że Lipsjusz, pisarz-artysta, to intelektualista, „który tchnął ducha w martwą naturę erudycji, a rezultat swego pracowitego dzieła postrzegał jako doskonałą sztukę, jest pokazany wieloaspektowo”[...]. Autorka monografii dostrzegła i podkreśliła siłę zwięzłości tej sztuki, urodę języka, perfekcję układu i plastykę obrazu. Zdają się one domagać nie mniejszego podziwu niż trafność sądu, trud akrybii oraz użyteczność parenezy. Badaczka wskazała, że w ujęciu Lipsjusza nowa miara piękna jest miarą erudycji tożsamej z *arte*. Na wyakcentowanie i docenienie zasługuje wielka finezja metodologiczna Justyny Dąbkowskiej-Kujko, zaprezentowana przy badaniu owej filozofii tworzenia. Monografistka jako badaczka polskich przekładów tego uczonego dysponuje ogromną wiedzą z wielu dyscyplin naukowych i swobodnie nią operuje. Zasadniczo występuje w roli historyka literatury, ale równie kompetentnie wypowiada się w zakresie filozofii, historii, dziejów kultury i dziejów religii, czego potwierdzeniem niech będzie przytoczony cytat:

Tak oto dynamika pióra odsyła ku pozaliterackiej dynamice życia, prawda twórczego języka i wyobraźni ku rzeczywistości, w której aktywizm i duchowa niezłomność miały zarazem odniesienie filozoficzne, polityczne i estetyczne. Literatura, antropologia filozoficzna i filozofia polityki znalazły się wyjątkowo blisko siebie i rzeczywistości społeczno-kulturowej czasów późnego humanizmu, a ornament języka nie służył tylko powabowi, lecz pracował na rzecz idei – by się tak wyrazić „dynamizmu moralnego, idei przepełnionej rzymskimi cnotami, wśród których najważniejsze to *constantia*, *pietas*, *communitas*, *humanitas*, *congregatio*” (s. 127).

Autorka monografii założyła, że wybrane do omówienia w jej pracy przekłady dzieł Lipsjusza będzie badać w sposób interdyscyplinarny. Kiedy zachodzi potrzeba, uczona wypowiada się jako filolog, kiedy indziej przechodzi na grunt historii, filozofii, historii idei, historii myśli politycznej. Uwagi na temat poszczególnych przekładów badaczka poprzedziła dokładną charakterystyką utworu oryginalnego, zawartą w osobnym podrozdziale, następnie w kolejnych charakteryzowała jego polski przekład. Zwracała uwagę na technikę tłumaczenia, ogólnie biorąc warsztat translatora. Badaczkę interesowało to, czy tłumacze sprościli trudnemu zadaniu odtworzenia w polszczyźnie specyficznego języka Lipsjusza, który na szeroką skalę wprowadzał do swych tekstów sentencje, alegorie, metafory, porównania, paronomazje i inne gry słów, intelektualne antytezy i paradoksy, wskazywał analogie. Jego wypowiedzi były mocno nacechowane emocjonalnie i to też śledziła badaczka w omawianych przekładach. Zakres obserwacji był bardzo szeroki. Uczona opisywała także postawy ideowe i artystyczne tłumaczy dzieł Lipsjusza. Autorka monografii postawiła sobie wysoko poprzeczkę, założony cel osiągnęła w stopniu wysoce satysfakcjonującym. Obserwacje warsztatu tłumaczy prowadziła jako bardzo rzetelny filolog, dysponujący ogromną wiedzą, gwarantującą dobre wyniki badań, opartych o szerokie konteksty wyznaczane przez literaturę przedmiotu.

W przytoczonym na stronie 142 cytacie badaczka wskazała słowami autorów wstępu do Lipsjuszowego traktatu *Epistolica Institutio* Roberta V. Younga i Martina T. Hestera (*Principles of Letter-Writing*, Illinois 1996) o „elastyczności łaciny jako wehikułu myśli i komunikacji w okresie szybkich przemian społecznych i intelektualnych” dowodzących, że dla flamandzkiego uczonego istotne były przemyślenia o więzach, które łączą język z rzeczywistym głosem autora. W przyszłości warto podjąć próbę rekonstrukcji poglądów Lipsjusza na temat komunikacji literackiej. Z pewnością będą to konstatacje odkrywcze, zważywszy ogromny wpływ mistrza europejskiego neostoicyzmu na kulturę jego czasów i biorąc pod uwagę recepcję jego dzieł. Zatem badaczka drzwi otworzyła, jednak nie weszła do środka. Jest ona w tej chwili jedyną w Polsce osobą, która może takie badania podjąć kompetentnie i przeprowadzić szybko.

Justyna Dąbkowska-Kujko, autorka znakomitej monografii dawnych przekładów Lipsjusza na język polski, doświadczony filolog, pozwoliła sobie na pewną niekonsekwencję metodologiczną, mianowicie raz cytaty łacińskie dawała w oryginale i w polskim przekładzie, innym razem zamieszczała nietłumaczone. Jednak ta niezbyt fortunna decyzja badaczki nie może wpłynąć na zaniżenie oceny wartości intelektualnej omawianej pracy, która wzbogaciła polską humanistykę dostarczając obszernych, cennych, wnikliwych informacji zarówno o życiu i twórczości Lipsjusza, jak i o recepcji jego dzieł w dawnej Polsce, o jego wpływie na myśl polityczną i ugruntowanie neostoicyzmu w czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej.

BIBLIOGRAFIA

- J. Lipsjusz, *O stałości księgi dwoje, barzo rozkoszne i pożyteczne*. Teraz świeżo z łacińskiego na rzecz polską przełożone i annotacyjami krótkimi objaśnione przez Janusza Piotrowicz, drukowano w Wilnie u Jana Karca-na, roku pańskiego 1600.
- J. Lipsjusz, *O stałości ksiąg dwoje, barzo rozkoszne i użyteczne*. Teraz świeżo z łacińskiego na rzecz polską przełożone i annotacyjami krótkimi objaśnione przez Janusza Piotrowicza, w Krakowie: w drukarni Łukasza Kupisza, J[ego] K[rólewskiej] M[ości], Typografia, roku pańskiego 1649.
- J. Lipsjusz, *Polityka pańskie, to jest Nauka jako pan i każdy przełożony rządnie żyć i sprawować się ma, nie tylko panom pożyteczna, ale i niepanom ucieszna*, niedawno w łacińskim języku do nas przyniesiona, teraz na polski świeżo i pilnie przełożona przez Pawła Szczerbica, Króla Je[go] M[ości] sekretarza, w Krakowie: w drukarni Łazarzowej, roku pańskiego 1595.
- J. Lipsjusz, *Polityka pańskie, to jest Nauka jako pan i każdy przełożony rządnie żyć i sprawować się ma. Nie tylko panom pożyteczna ale i niepanom ucieszn.* w łacińskim języku do nas przyniesiona na polski przez X. Pawła Szczerbica, proboszcza sędomierskiego, sekretarza Króla Je[go] M[o]ści przełożona, teraz wtóry raz znowu wydrukowana, przydawszy z tegoż Lipsiusa *Dyskurs o Potwarzy*, w Krakowie: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, roku p[.ańskiego] 1608.
- J. Lipsjusz, *Uwagi i przykłady polityczne o cnotach i ułomnościach wielkich ludzi*, z łacińskiego na ojczysty język przetłumaczone i nadwie części podzielone, przełożył W. Baczyński, Berdyczów: w drukarni J.K.Mci i Rzplitej, 1790.
- Mysli i zdania z pism Justusa Lipsjusza wyjęte*, M[ichał] H[ieronim] J[uszyński], Kraków: kosztem i drukiem Ignacego Grebla Typografa i Bibliopoli J.K.Mci., 1789.
- Rozumna rada, to jest Justusa Lipsjusza księgi dwie O męstwie i stałości umysłu*, przez ks. Ignacego Omiecińskiego, proboszcza wielnickiego przeniesione, Berdyczów: Drukarnia Fortecy Najświętszej Maryi Panny, 1783.

SUMMARY

Maria Wichowa

Justin Dąbkowska-Kujko, *Justus Lipsjusz i dawne przekłady jego dzieł na język polski* [Justus Lipsius and old translations of his works into Polish], Lublin 2010

Dąbkowska's monograph is a valuable work, and an important contribution to the Polish humanities, providing a comprehensive, in-depth information about both the life and work of Lipsius, and about the reception of his works in the old Poland and their impact on political thought and reinforcing neostoicism in the days of the Polish Republic of nobility.